

Filozofia postrzegania środowiska człowieka z perspektywy społecznej psychologii i socjologii środowiskowej.

Od tradycyjnego ujęcia humanistycznego do interpretacji społeczno-przyrodniczej (implikacje dla zrównoważonego bezpieczeństwa środowiskowego i zdrowotnego oraz pedagogiki)

The Philosophy of Perceiving the Human Environment from the Perspective of Environmental Social Psychology and Environmental Sociology.

From the Traditional Humanistic Approach to Socio-natural Interpretation (implications for sustainable environmental and health security and pedagogy)

Mariusz Ciszek*

[*dr hab. prof. nadzw.*]

m.ciszek.contact@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0294-3048>

Streszczenie

Zagadnienia środowiskowe to coraz chętniej podejmowana obecnie problematyka naukowa. Wynika to zapewne ze współczesnej sytuacji, w których zagrożenia dla zamieszkiwanego przez ludzi środowiska są coraz większe. I co ważne tego typu problemy badane są nie tylko w ramach nauk środowiskowych czy ekologicznych, ale również w obrębie nauk społecznych i humanistycznych. I nie ma w tym nic dziwnego, przecież społeczeństwo, w

* Publikacja zawiera treść polskojęzycznej, autorskiej (pierwotnej) wersji artykułu: M. Ciszek, *The Philosophy of Perceiving the Human Environment from the Perspective of Environmental Social Psychology and Environmental Sociology (implications for sustainable environmental and health security)*, finalnie (przełożonej) opublikowanej po angielsku (pod skróconym ww.tytułem) w recenzowanym międzynarodowym czasopiśmie "Problemy Ekorozwoju/ Problems of Sustainable Development": 2020, 15 (2), s.211-222, <https://ekorozwoj.pollub.pl/no30/23.Ciszek.pdf> (DOI: <https://doi.org/10.35784/pe.2020.2.21>), wydanym przez Politechnikę Lubelską (w czerwcu 2020). Niniejsza opublikowana praca jest dedykowana Czytelnikom polskojęzycznym po to by dotrzeć do szerszego grona odbiorców. W tym celu została także opcjonalnie udostępniona (uploadowana po raz pierwszy 16.10.2022) w repozytorium ZENODO pod (rozszerzonym w autorskiej wersji) tytułem: *Filozofia postrzegania środowiska człowieka z perspektywy społecznej psychologii i socjologii środowiskowej. Od tradycyjnego ujęcia humanistycznego do interpretacji społeczno-przyrodniczej (implikacje dla zrównoważonego bezpieczeństwa środowiskowego i zdrowotnego)* (PL Version in: Zenodo, June 1, 2020, s.1-24, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7213533>). W obecnej (drugiej z kolei) polskojęzycznej wersji publikacji, poprawiono zauważone (w wersji poprzedniej) niedociągnięcia językowe (literówki) oraz rozszerzoną ją o nowy, zasygnalizowany aspekt pedagogiki środowiskowej. Obie wersje publikacji (po polsku) są udostępnione w ZENODO pod zbiorczym DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7213532>.

którym żyje człowiek, to ważny element ludzkiego środowiska. Życie każdego człowieka przebiega bowiem w pewnym środowisku, którego stan oddziałuje w odpowiedni sposób na ludzi, ich zdrowie psychofizyczne i samopoczucie, realizację potrzeb życiowych, czy zachowanie i funkcjonowanie w społeczeństwie. Tego typu zagadnienia podejmowane są w ramach społecznej psychologii środowiskowej i socjologii środowiskowej. Właśnie tym dyscyplinom poświęcono niniejszą publikację (artykuł monograficzny/studium). W pracy przybliżono zwięźle istotę tych środowiskowych nauk społecznych (poczynając od charakterystyki społecznej psychologii środowiskowej, a następnie przechodząc do socjologii środowiskowej). Natomiast ich istotę ukazano z perspektywy pewnej zwięzłej filozofii (wizji) postrzegania ludzkiego środowiska, jaką można odnaleźć w tych naukach społecznych. Środowisko człowieka bowiem może być różnie rozumiane, niekoniecznie zbieżne z tym co za środowisko uznaje się w naukach przyrodniczych. Owa wizja postrzegania środowiska człowieka stanowi w artykule użyteczne kryterium interpretacji i podziału tych dyscyplin na dwie podstawowe odmiany – tradycyjną (typowo humanistyczno-społeczną, obecnie obowiązującą) oraz na model postulowany (społeczno-przyrodniczy). W tym pierwszym ujęciu środowisko człowieka to po prostu wąsko pojmowane środowisko fizyczne i społeczne, w którym żyją ludzie. Natomiast perspektywa druga – opracowana i postulowana przez autora w niniejszym artykule - ma znacznie szerszy i całościowy charakter, gdyż oprócz środowiska fizycznego i społecznego obejmuje też środowisko przyrodnicze, które jest wtopione w środowisko społeczne. Dopiero to integralne połączenie tworzy w przypadku ludzi ich środowisko naturalne. Nic nie stoi na przeszkodzie, żeby w ramach społecznej psychologii i socjologii środowiskowej rozwijać badania w takiej znacznie bardziej całościowej, społeczno-przyrodniczej (biospołecznej) perspektywie. W publikacji starano się przekonać do takiego podejścia. Jest ono w stanie (z pomocą pedagogiki) zagwarantować również zrównoważone bezpieczeństwo środowiskowe (ekologiczne), starające się zapewnić równowagę pomiędzy tymi dwoma składnikami ludzkiego środowiska naturalnego, jakimi są: społeczeństwo i przyroda. A to z kolei będzie również pozytywnie oddziaływało na kształtowanie i ochronę ludzkiego zdrowia (bezpieczeństwo zdrowotne).

Słowa kluczowe: społeczna psychologia środowiskowa, psychologia środowiskowa, socjologia środowiskowa, filozofia środowiska, środowisko człowieka, bezpieczeństwo środowiskowe (ekologiczne), bezpieczeństwo zdrowotne, (społeczna) pedagogika środowiskowa

Abstract

Environmental issues constitute more and more eagerly undertaken scientific issues. It is probably due to the contemporary situation, in which the threats to the environment inhabited by people are increasing. Importantly, the problems of this type are not only examined within the framework of environmental or ecological sciences but also the social sciences and humanities. There is nothing strange about it; after all, the society in which a person lives is a crucial element of the human environment. Every person's life takes place in a particular environment, the state of which affects people, their psychophysical health and well-being, the fulfillment of life necessities, behavior, and functioning in society. Such issues are discussed within the framework of environmental social psychology and environmental sociology. This publication (monographic article/study) is devoted precisely to these disciplines. The work briefly presents the essence of these environmental social sciences (starting from the characteristics of environmental social psychology, and then moving to environmental sociology). However, their essence was shown from the perspective of a specific, concise philosophy (vision) of perceiving the human environment that can be found in these social sciences. The human environment can be understood in various ways, not necessarily coinciding with what is considered the environment in natural sciences. This vision of perception of the human environment in the article is a useful criterion for the interpretation and division of these disciplines into two basic variants - traditional (typical humanistic and social, currently applicable) and postulated model (socio-natural). In this first approach, the human environment is simply a narrowly understood physical and social environment in which people live. On the other hand, the second perspective – developed and postulated by the author in this article - has a much more comprehensive and holistic character, because, in addition to the physical and social environment, it also includes the natural environment, which is embedded in the social environment. Only this integral connection creates a natural environment for people. Nothing stands in the way of developing research in such a more comprehensive, socio-natural (biosocial) perspective within the framework of environmental social psychology and environmental sociology. The publication is an attempt to convince the reader of such an approach. It is also able (with the help of pedagogy) to guarantee sustainable environmental (ecological) security, striving to ensure a balance between these two components of the human environment, which are: society and nature. It, in turn, will also have a positive impact on the shaping and protection of human health (health security).

Keywords: environmental social psychology, environmental psychology, environmental sociology, philosophy of environment, human environment, environmental (ecological) security, health security, (social) environmental pedagogy/pedagogy

Wstęp

Problematyka środowiskowa to obecnie jeden z głównych problemów współczesnego świata. Zagadnienia dotyczące funkcjonowania oraz właściwego kształtowania i korzystania ze środowiska, zarezerwowane dotąd dla nauk z obszaru ochrony środowiska i ekologii, przenikają do nauk społecznych, a także humanistycznych. I słusznie. Nic nie stoi na przeszkodzie, żeby problematyka społeczno-humanistyczna mogła też zwrotnie przenikać do nauk ekologiczno-środowiskowych, dowartościowując znaczenie uwarunkowań psychospołecznych kształtujących ludzkie środowisko. Takie podejście znajdzie swoje zastosowanie w niniejszym opracowaniu, w którym ludzkie środowisko (środowisko człowieka) zostanie potraktowane i zinterpretowane znacznie szerzej - nie tylko jako środowisko przyrodnicze (jak często czynią to przyrodnicy), ani wąsko pojmowane środowisko społeczne lub społeczno-kulturowe (jak pojmują to przedstawiciele społecznej psychologii i socjologii środowiskowej¹), ale jako systemowo powiązane, całościowe środowisko społeczno-przyrodnicze.

Przy czym w publikacji uznaje się, że środowisko człowieka oprócz jego komponentu społeczno-kulturowego (a więc sztucznego, nadbudowanego na przekształconej przez ludzi przyrodzie), obejmuje też ściśle z nią powiązane środowisko przyrodnicze (będące wytworem natury), tworząc w sumie: naturalne środowisko życia człowieka. Dlatego też problematyka środowiskowo-przyrodnicza może stanowić przedmiot zainteresowania dla nauk społecznych i humanistycznych, a szczególnie społecznej psychologii środowiskowej i socjologii środowiskowej, na których koncentruje się niniejsza praca (artykuł monograficzny/studium).

W artykule (publikacji) nawiązuje się też w pewnym stopniu do filozofii środowiska, aczkolwiek w ujęciu dość szeroko pojmowanym, ukazując tylko pewną (autorską) filozofię (wizję) zrównoważonego postrzegania środowiska człowieka. A więc takiego (wspomnianego systemowego) podejścia, które stara się również nie stwarzać niepotrzebnych zagrożeń w ludzkim środowisku, polegającego na utrzymywaniu stanu względnej i dynamicznej równowagi pomiędzy środowiskiem przyrodniczym a społeczno-kulturowym człowieka. Ową równowagę należy uznać za pożądaną stan bezpieczeństwa środowiskowego (ekologicznego) i zdrowotnego, pozytywnie (z pomocą pedagogiki) kształtujący środowisko życia ludzi i

¹ Pod wyrażeniem „społecznej psychologii i socjologii środowiskowej” w artykule rozumie się dwie dyscypliny: „społeczną psychologię środowiskową” (ang. *environmental social psychology*; *social environmental psychology*) i „socjologię środowiskową” (ang. *environmental sociology*). Warto nadmienić, że w literaturze anglojęzycznej tę środowiskową gałąź psychologii społecznej nazywa się też czasami „social environmental psychology” (por. Bańka, 2002 – tłum. i cyt. za: Bielak, 2012: 7, 16). Choć ta nazwa wydaje się być bardziej językowo dokładna, to jednak w obiegu międzynarodowym (i piśmiennictwie naukowym) termin „environmental social psychology” jest znacznie częściej stosowany (por. np. Canter, 1988; Sabourin and Lamarche, 2009). Obydwu terminów można zatem (w języku angielskim) używać zamiennie.

optymalnie oddziałujący na ich dobrostan psychofizyczny. Naturalnie z zachowaniem dobrego stanu przyrody (a więc w duchu zrównoważonego rozwoju).

1. Zagadnienie (pojęcie) środowiska

Nie ulega wątpliwości, że życie człowieka, wszelkie procesy i czynności życiowe, jego osobniczy (biologiczny), jak i społeczno-kulturowy rozwój i aktywność, przebiega zawsze w ramach jakiegoś środowiska (Bańka, 2002: 19). Pojęcie środowiska, które wprowadzono do języka naukowego za sprawą ekologii, a więc utożsamianego ze środowiskiem przyrodniczym (naturalnym), obecnie używane jest również w innym kontekście niż typowo biologicznym i funkcjonuje również w naukach społecznych, humanistycznych i innych, a także w języku potocznym (np. środowisko społeczne czy kulturowe, środowisko pracy itp.). W ujęciu dość ogólnym „środowisko” można zdefiniować jako ogół (ściśle ze sobą powiązanych rozlicznymi stosunkami) elementów, zjawisk, procesów i czynników materialnych (ożywionych i nieożywionych) i niematerialnych (np. relacji społecznych czy kulturowych), zarówno naturalnych, jak i powstałych wskutek działalności człowieka, występujących w określonej przestrzeni, tworzących łączne otoczenie i warunki życia poszczególnych organizmów (osobników) (por. np. Mazurski, 2009: 260; Olaczek, 1999: 249). Tak sformułowaną definicję można doprecyzować zastępując wyraz „organizm” („osobnik”) słowem „człowiek” i wówczas mamy definicję środowiska człowieka, które w przypadku ludzi jest środowiskiem społeczno-przyrodniczym.

W przypadku środowiska przyrodniczego – w przedstawionej powyżej definicji - ma się na myśli ożywione (biotyczne) i nieożywione (abiotyczne) składniki przyrody. Te pierwsze tworzą środowisko biologiczne (złożone z materii organicznej, organizmów; żywe), a drugie zaś – fizyczne (złożone z elementów materii nieożywionej; fizykochemiczne; martwe, stanowiące siedlisko dla żywych organizmów). Natomiast w przypadku ludzkiego środowiska są to nie tylko elementy przyrodnicze, materialne i przestrzenne (środowisko przyrodnicze oraz materialne i przestrzenne), ale i ludzie będący w różnych stosunkach wobec siebie, jak i otaczających ich rzeczy (środowisko społeczno-kulturowe) (Bańka, 2002: 19).

W przypadku ludzkiego środowiska mamy zatem do czynienia ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym (a ściślej społeczno-kulturowo-przyrodniczym) o wymiarach najbardziej szerokich i złożonych, gdyż integruje ono w sobie różne typy środowisk, złożonych nie tylko z przyrodniczych, ale przede wszystkim ze społecznych i kulturowych składników, stanowiących materialne i niematerialne efekty ludzkiej aktywności. Do których zalicza się chociażby: ludzi i ich zachowania, instytucje i grupy społeczne, elementy kulturowe (np.

normy, wartości, przekonania, wyobrażenia) oraz przedmioty i inne obiekty stanowiące wytwór ludzkiej działalności (por. np. Olechnicki and Załęcki, 2002: 214). Te ostatnie są ulokowane w odpowiedniej fizycznej (materialnej), zaprojektowanej, przekształconej i zabudowanej przez człowieka przestrzeni, dostosowanej do jego potrzeb (środowisko fizyczno-przestrzenne, otoczenie fizyczno-przestrzenne; środowisko materialno-przestrzenne).

2. Problematyka środowiska człowieka w ujęciu społecznej psychologii i socjologii środowiskowej. Od tradycyjnej interpretacji społeczno-humanistycznej do społeczno-przyrodniczej

Współcześnie w naukach społecznych zagadnienia dotyczące środowiska naturalnego są coraz silniej eksponowane. Wynika to z jednej strony z kryzysu ekologicznego współczesnego świata i podejmowanych prób naprawy takiego niekorzystnego stanu rzeczy oraz z drugiej – ze stwierdzenia pewnego faktu, iż życie człowieka, zarówno w jego osobniczym, jak i społecznym wymiarze, przebiega zawsze w ramach jakiegoś środowiska. I z pewnością, gdy jest ono w określony sposób ukształtowane, może pozytywnie lub negatywnie wpływać na człowieka. Szczególnie na jego samopoczucie, zdrowie psychofizyczne, realizację potrzeb i czynności życiowych, wspierając rozwijanie lub degradowanie ludzkiego zachowania - na co zwracają uwagę psychologowie środowiskowi (Bańka, 2002: 25) - oraz odpowiedniego funkcjonowania człowieka w społeczeństwie (co stanowi domenę socjologii środowiskowej).

Warto przybliżyć pokrótce istotę tych dwóch wymienionych dyscyplin środowiskowych z zakresu nauk społecznych (poczynając od społecznej psychologii środowiskowej, a następnie przechodząc do socjologii środowiskowej, gdyż granice pomiędzy nimi są dość płynne). Ich istota zostanie jednak ukazana z perspektywy pewnej zwięzłej wizji (filozofii) postrzegania ludzkiego środowiska, obecnej w tych naukach społecznych. Owe ujmowanie środowiska człowieka będzie stanowić użyteczne kryterium interpretacji i podziału tych dyscyplin na dwie podstawowe odmiany – tradycyjną (typowo humanistyczno-społeczną i w zasadzie obecnie obowiązującą) oraz na (opracowany) model postulowany (społeczno-przyrodniczy) – o charakterze systemowym czy całościowym (holistycznym), mającym znacznie szerszy wymiar humanistyczno-ekologiczny o charakterze biospołecznym.

Biorąc pod uwagę to przywołane powyżej kryterium, psychologię środowiskową można zinterpretować w ujęciu węższym lub szerszym. Jest ona bowiem w różny sposób postrzegana (por. np. Stokols and Altman, 1987; Bell, Greene, Fisher and Baum, 2001; Bańka, 2002; Steg, van den Berg and de Groot, 2012; Gifford, 2014). Na ogół definiowana jest ona w

tym pierwszym aspekcie jako dyscyplina psychologiczna badająca relacje i zależności między człowiekiem a środowiskiem fizycznym (fizyczno-przestrzennym) i społecznym (Bańka, 2002: 25). Tego typu pojmowanie tej gałęzi psychologii jest dominujące. I do tego stopnia, iż można to uznać za obowiązujący model postrzegania psychologii środowiskowej. W takim ujęciu środowisko człowieka postrzegane jest jako środowisko fizyczno-przestrzenne (materialno-przestrzenne) zbudowane (lub przekształcone) przez ludzi, stanowiące podstawę dla środowiska społecznego, uwarunkowanego psychospołecznie. Przy czym środowisko fizyczne stanowi siedlisko dla społeczeństwa, ale również jest ono elementem aktywnym, oddziałującym na ludzką psychikę i społeczeństwo. Środowisko człowieka to po prostu środowisko fizyczno-przestrzenne plus środowisko społeczne (zob. rys. 1). Pomiędzy tymi dwoma komponentami ludzkiego środowiska (fizycznym i społecznym) zachodzą jednak wzajemne oddziaływania, gdyż nie są one bierne, lecz aktywne. Z tego też powodu kształtują one ludzką psychikę.

Rysunek 1:
Środowisko człowieka w ujęciu (społecznej) psychologii środowiskowej

Źródło: opracowanie własne

Obecnie, coraz częściej w ramach tak pojmowanej psychologii środowiskowej korzysta się z różnych - uznanych już - koncepcji psychologiczno-ekologicznych (zazwyczaj autorstwa Jamesa J. Gibsona czy Rogera G. Barkera). I choć zasadniczo się one różnią to jednak nie muszą się wykluczać (Bańka, 2002: 81-83). Ich wspólną cechą jest to, iż kładą nacisk na „naturalne” tudzież „naturalistyczne” (czytaj „rzeczywiste”) badania zachowań człowieka w jego środowisku „naturalnym”, w którym on rzeczywiście żyje, w przeciwieństwie do środowiska „sztucznego” (np. laboratorium czy abstrakcyjnej przestrzeni). Tak pojmowane „środowisko naturalne” w koncepcjach tych nie jest jednak odpowiednikiem „środowiska przyrodniczego” (ożywionego i nieożywionego), jak ma to miejsce wprost w przyrodniczej ekologii lub biologii, czy materialno-przestrzennych lub fizyko-chemicznych elementów środowiska badanych przez fizyków albo chemików (por. Lubiszewski, 2012: 268). I w zależności od koncepcji może ono oznaczać każde rzeczywiste środowisko, w którym żyje konkretny człowiek (choćby środowisko wielkomiejskie mieszkańca stolicy – np. J. J.

Gibson, 1972, 1977, 1979), lub – w aspekcie metodologicznym (por. np. Gifford, 2016) – wszelkie środowisko wolne od wpływów badacza (np. R. G. Barker, 1968, 1978, 1987). W koncepcjach psychologiczno-ekologicznych na ogół przyjmuje się, że prawdziwa psychika człowieka i jego zachowania stanowią nieodłączną część środowiska (uobecnia się ona w interakcjach ze środowiskiem), i aby je zrozumieć musimy poznać środowisko jego życia, w które jest on wtopiony (Bańka, 2002: 81-83) (zob. przypis 2).

Nie ma jednak żadnych przeszkód, żeby psychologię środowiskową można było pojmować i zinterpretować znacznie szerzej niż dotychczas. I do jej przedmiotu badań oprócz środowiska fizycznego (fizyczno-przestrzennego) i społecznego dodać środowisko przyrodnicze. Tak rozumianą psychologię środowiskową można byłoby wówczas zdefiniować jako dyscyplinę psychologiczną badającą relacje i zależności oraz związki między człowiekiem a fizycznym (fizyczno-przestrzennym), przyrodniczym i społecznym środowiskiem jego życia (definicja własna). W takim ujęciu psychologia środowiskowa oprócz wspomnianego środowiska społecznego obejmowałaby łączne oddziaływania środowiska bio-fizycznego (przyrodniczego i fizyczno-przestrzennego) na człowieka – m.in. na jego zachowania i psychikę.

Tak postrzeganą psychologię niektórzy autorzy mogą uznać za psychologię ekologiczną² pojmowaną w sensie biospołecznym (gdyż obejmuje ona wpływy przyrodnicze na otoczenie fizyczne i społeczne człowieka) i odróżnić ją od psychologii środowiskowej (nieobejmującej kwestii dotyczących oddziaływania przyrody na człowieka). W takim ujęciu psychologia ekologiczna w przeciwieństwie do środowiskowej obejmowałaby problematykę środowiska naturalnego człowieka, zaś ta druga odmiana psychologii – tylko otoczenia fizycznego (środowiska fizyczno-przestrzennego) i społecznego. Takie rozróżnienie jest jednak dość sztuczne i problematyczne, ponieważ obecnie w literaturze naukowej z obszaru nauk humanistycznych i społecznych istnieje tendencja zastępowania przymiotnika „ekologiczny” –

² Można spotkać się z używaniem nazwy „psychologia ekologiczna” w odróżnieniu od „psychologii środowiskowej” (ale często z innego niż powyżej zasygnalizowanego powodu). Tego typu podejście nie musi być błędne, i jest dopuszczalne, aczkolwiek pod warunkiem uprzedniego zdefiniowania lub ścisłego wyjaśnienia rozumienia tego pierwszego wyrażenia, z którego mogą przecież korzystać różne szkoły psychologiczne. W przeciwnym wypadku może to prowadzić do pewnych nieporozumień. Dlatego, że pojęciem psychologii ekologicznej - jako nazwą własną - obejmuje się przynajmniej dwie orientacje psychologiczne. Nazwą tą określa się zawsze ekologiczną teorię percepcji Jamesa J. Gibsona, a zazwyczaj też ekobehawioralną koncepcję Rogera G. Barkera (choć nazwa psychologii środowiskowej w przypadku tego drugiego naukowca też w terminologii psychologicznej znajduje swoje zastosowanie). Jak już zauważono, używany w ich nazwach (i teoriach) przymiotnik „ekologiczny” pokrywa się w dużej mierze z przymiotnikiem „środowiskowy” (w praktyce utożsamiając znaczenia semantyczne tych określeń w rozumieniu charakterystycznym dla tradycyjnej psychologii środowiskowej). Pojmowanie środowiska człowieka w ramach nurtów psychologii ekologicznej również nie różni się od tego wypracowanego w obrębie (wąsko rozumianej) psychologii środowiskowej. Z tego też powodu odmiany psychologii ekologicznej można potraktować jako nurty w ramach współczesnej psychologii środowiskowej.

określeniem „środowiskowy” lub używania ich zamiennie (choćby w nazwach poszczególnych subdyscyplin), np. etyka ekologiczna – etyka środowiskowa, filozofia ekologiczna – filozofia środowiskowa. Środowisko bowiem może mieć różne wymiary, obejmujące zarówno przyrodnicze, jak i pozaprzyrodnicze aspekty (fizyczne, społeczne, kulturowe itp.). Pojęcie środowiska w naukach społecznych zostało zresztą zaadaptowane z nauk przyrodniczych (biologicznych, ekologicznych), a w przypadku człowieka środowisko naturalne jego życia obejmuje zarówno elementy przyrodnicze (wytwory natury), jak i sztuczne, stanowiące wytwory ludzkiej działalności. Można zatem używać pojęcia psychologii środowiskowej w ujęciu szerszym i mieć na myśli również przyrodnicze (biologiczne) obszary ludzkiego środowiska, obok tych o charakterze fizycznym (fizyczno-przestrzennym) i społecznym³.

Tak powyżej ukazana psychologia środowiskowa (szczególnie w wąskim pozaprzyrodniczym ujęciu) często łączona jest z tradycją psychologii społecznej (dyscypliny z pogranicza psychologii i socjologii, badającej procesy psychiczne i zachowania człowieka czy ludzi w sytuacjach społecznych) (por. Koger and Winter, 2010: 95-130). Stąd też można spotkać się z określeniem „społeczna psychologia środowiskowa” (Bańka, 2002). Przedmiot zainteresowania środowiskowej gałęzi psychologii społecznej koncentruje się na czynnikach fizyczno-przestrzennych środowiska, czynnikach społeczno-kulturowych oraz wzajemnych oddziaływaniach i zależnościach między nimi. Badania tak ujmowanej społecznej psychologii środowiskowej obejmują trzy obszary. Pierwszy z nich dotyczy wpływu na psychikę i zachowanie człowieka fizyczno-przestrzennych reprezentacji środowiska (takich jak: dźwięk, kształt czy przestrzeń), z uwzględnieniem krótkoterminowych skutków adaptacyjnych takich oddziaływań na życie jednostki oraz całych grup ludzkich czy większych społeczności. Natomiast drugi obszar badawczy koncentruje się na czynnikach środowiska fizyczno-społecznego wpływających na samoocenę, dobrostan czy poczucie: rozwoju, tożsamości, panowania nad otoczeniem i swobody działania. Trzeci obszar tworzy problematyka praktycznych zastosowań wiedzy psychologicznej odnośnie funkcjonowania człowieka w środowisku (i jego poszczególnych wymiarach), szczególnie w aspekcie ochrony zdrowia, pracy, edukacji, rozwoju, rekreacji, polityki itp. (Bańka, 2002: 26). Niektórzy psycholodzy w ramach tego obszaru (lub wymienionych obszarów) mogą też podejmować pewne zagadnienia z zakresu środowiska naturalnego i jego ochrony, np. w kontekście wpływu na człowieka skażeń, zanieczyszczeń, dewastacji, katastrof czy innych niekorzystnych czynników, chociaż

³ Nie zmienia to jednak faktu, iż w sensie *stricte* naukowym używanie nazwy psychologii ekologicznej byłoby w pełni uzasadnione wówczas, gdyby te powiązania pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem fizycznym i społeczno-przyrodniczym badać korzystając też z wiedzy z zakresu współczesnej ekologii (biologii).

najczęściej interesują się środowiskiem projektowanym, stanowiącym wytwór społeczno-kulturowy człowieka (Bańka, 2002: 19). Chociażby dlatego, że człowiek nie występuje bezpośrednio w środowisku przyrodniczym (nieprzekształconym, pierwotnym).

Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby do wspomnianych czynników dodać i wyeksponować czynniki przyrodnicze środowiska, które oddziałują na człowieka, zarówno w wymiarze indywidualnym (na jego psychikę, osobowość, zdrowie psychofizyczne, kształtując także zachowania i postawy wobec środowiska i świadomość ekologiczną itp.), jak i zbiorowym, poprzez współtworzone przez niego grupy czy społeczności, w wymienionych powyżej obszarach. Człowiek bowiem organicznie powiązany jest z przyrodą. I w ten sposób uzupełnić i powiązać społeczną psychologię środowiskową z jej wersją społeczno-przyrodniczą (tudzież przyrodniczo-społeczną). Takie interdyscyplinarne uzupełnienie jest zresztą możliwe, choćby dlatego, że w psychologii społecznej w ramach jej podejść teoretycznych korzysta się również z nurtu ewolucyjnego (choć jest on mniej popularny), uwzględniającego uwarunkowania biologiczne z kulturowymi (w wyjaśnianiu zachowań społecznych człowieka ludzi jako efektu ewolucji biologiczno-kulturowej).

Współcześnie pojawiają się zresztą różne odmiany środowiskowej psychologii, wielorako rozumianej i nazywanej (np. ekopsychologii), będącej dopiero na etapie kształtowania. Badają one wpływ natury na rozwój ludzkiej osobowości i psychiki oraz sfery emocjonalnej. Akcentują też współzależność człowieka z przyrodą i dążą do odbudowywania z nią więzi i utrzymywania pozytywnych relacji (Ciszek, 2013: 32; por. Winter, 1996). Są one niezbędne do tego, by ludzie mogli odczuwać szczęście, prawidłowo się rozwijać i kształtować swoje zdrowie psychofizyczne. Odseparowanie się współczesnego człowieka, jak i w szerszym wymiarze oderwanie środowiska społecznego od natury, prowadzi do wielu lęków, nałogów i innych problemów natury psychicznej. A to, w wymiarze społecznym może przełożyć się na zakłócenia funkcjonowania całych społeczności. Tego typu rozważania i badania można byłoby włączyć w obręb szeroko pojmowanej, interdyscyplinarnej społecznej psychologii środowiskowej.

Obecnie zauważalny jest zresztą trend zbliżania się społecznej psychologii środowiskowej do socjologii środowiskowej. Wynika to chociażby z tego, iż współcześnie granice pomiędzy psychologią społeczną a socjologią stają się coraz bardziej płynne. Tradycyjnie – nawiązując do klasycznej już literatury psychologicznej - zwraca się uwagę, iż podstawowa różnica pomiędzy psychologią społeczną a socjologią tkwi w tym, że psychologia bada jednostkę w grupie, zaś socjologia koncentruje się na grupie jako całości (Allport, 1924: 10). Można stwierdzić, że psychologia społeczna bada człowieka w społeczeństwie, natomiast

socjologia – społeczeństwo w człowieku (aspekty czy elementy społeczne uobecniają się w jednostce – istocie społecznej). Obecnie jednak w praktyce takie zależności i uwarunkowania często zachodzą i oddziałują na siebie wzajemnie. Tego typu osobliwości uwidaczniają się również w aspekcie scharakteryzowanej już społecznej psychologii środowiskowej, jak i socjologii środowiskowej, którą warto poniżej omówić.

Socjologia środowiskowa w odróżnieniu od tradycyjnej społecznej psychologii środowiskowej obejmuje wprost problematykę związaną ze środowiskiem naturalnym ludzi, badając na gruncie socjologii oddziaływania społeczno-środowiskowe, korzystając z jej stanowisk teoretycznych i metod. Ta gałąź socjologii jest na ogół definiowana jako dyscyplina socjologiczna badająca interakcje (oddziaływania) między środowiskiem a społeczeństwem (Catton and Dunlap, 1978: 44; Bowden, Web: 20.12.2017: 2). Do środowiska społecznego można byłoby też zaliczyć jej materialne fizyczno-przestrzenne otoczenie, stworzone przez ludzi. Wówczas można byłoby stwierdzić, iż socjologia środowiskowa jest to dyscyplina socjologiczna badająca stosunki i zależności oraz związki między jednostką a społecznym, fizyczno-przestrzennym i przyrodniczym środowiskiem jej życia (definicja własna). W ramach tych oddziaływań (interakcji) ujmuje się wpływ środowiska naturalnego na społeczeństwo. Bo chociaż głównym przedmiotem jej zainteresowania jest ogólny związek między społeczeństwem a środowiskiem, to jednak socjologowie środowiskowi szczególnie akcentują badanie czynników społecznych stwarzających problemy środowiskowe i ich społeczne skutki oraz starania mające na celu ich rozwiązanie.

Ponadto w tej odmianie socjologii szczegółowej dużo uwagi poświęca się uwarunkowaniom środowiskowym pewnych procesów społecznych, które mogą powodować problemy społeczne (por. np. Matczak, 2000, 2001; Czartoszewski, 2003). Owe relacje pomiędzy społeczeństwem a środowiskiem mogą być podejmowane także w ramach konkretnych instytucji i struktur czy podsystemów, takich jak prawo, kultura, gospodarka, polityka, a także zachowań grupowych (postaw społeczeństwa wobec środowiska, stanem świadomości ekologicznej, konsumpcją itp.), ukazując ich związki z warunkami środowiska i możliwe skutki z tym związane (np. konsekwencje środowiskowe unieszkodliwiania i recyklingu odpadów czy wpływu warunków środowiska na życie ludzi w miejscu ich zamieszkania, w ich pracy, stylu życia, czy zdrowiu publicznym itp.) (por. np. Redclift and Benton, 1994; Schnaiberg and Gould, 1994; Martell, 1994; Irwin, 2001; Redclift and Woodgate, 2010; Gross and Heinrichs, 2010; Hannigan, 2014; King and McCarthy Auriffelle,

2014; Gould and Lewis, 2015; Burns and Caniglia, Web: 10:03.2015; Bell and Ashwood, 2016; Carolan, 2017; Cole, Web: 06.03.2017).

Te rozliczne stosunki społeczno-środowiskowe przez badaczy i teoretyków tej dyscypliny badane są zazwyczaj w następujących, popularnych obecnie obszarach tematycznych (Cole, Web: 06.03.2017):

- Zmiany klimatyczne - ludzkie, polityczne i ekonomiczne przyczyny tych zmian oraz ich wpływ na ludzi, zwłaszcza na poszczególne aspekty życia społecznego, takich jak zachowania, kultura, styl życia, komunikacja publiczna i transport, zdrowie ludzkich populacji oraz inne skutki takich wzajemnych oddziaływań.
- Gospodarka a środowisko - za szczególnie ważne uważa się tutaj badanie relacji pomiędzy modelem gospodarczym danego społeczeństwa (państwa) a środowiskiem (oraz wyżej przywołanymi zmianami klimatu), szczególnie w kontekście pozyskiwania i odzyskiwania zasobów naturalnych w procesach i metodach produkcji (np. między gospodarką kapitalistyczną opartą na ciągłym wzroście lub modelem zrównoważonym, które skutkują odpowiednim stanem środowiska);
- Energia a środowisko – tego typu związek wynika z poprzednio wymienionych obszarów; uwidaczniają się tutaj zależności pomiędzy spalaniem paliw kopalnych w przemyśle energetycznym jako głównym czynnikiem globalnego ocieplenia, jak i zmian klimatu. Widać tutaj wpływ modelu gospodarczego na te niekorzystne zmiany (np. gospodarka oparta na węglu). Nie bez znaczenia jest tutaj świadomość ekologiczna określonych populacji i wyznawane przez nich idee oddziałujące na odpowiednie zachowania i postawy ludzi wobec zużycia energii, a także wpływ polityki energetycznej, kształtującej zachowania i stan środowiska.
- Polityka, prawo i polityka publiczna, w kontekście powiązań z warunkami i problemami środowiskowymi – brane są pod uwagę instytucje i struktury kształtujące zachowania korporacyjne i indywidualne, mające pośredni wpływ na stan środowiska. W ramach tego obszaru socjologowie starają się również ustalić za pomocą jakich mechanizmów egzekwowane są prawa regulujące emisje i zanieczyszczenia, jaki jest ich zakres oddziaływania oraz w jaki sposób ludzie działają wspólnie, aby je kształtować. Badane są tu też formy władzy, które mogą społeczeństwu sprzyjać lub utrudniać działalność na tym polu.
- Zachowania społeczne a środowisko - badany jest tu związek różnych zachowań społecznych kształtujących stan środowiska, a także w jaki sposób warunki

środowiskowe kształtują zachowania społeczne. Szczególnie popularne wśród badań socjologicznych są obecnie następujące zagadnienia:

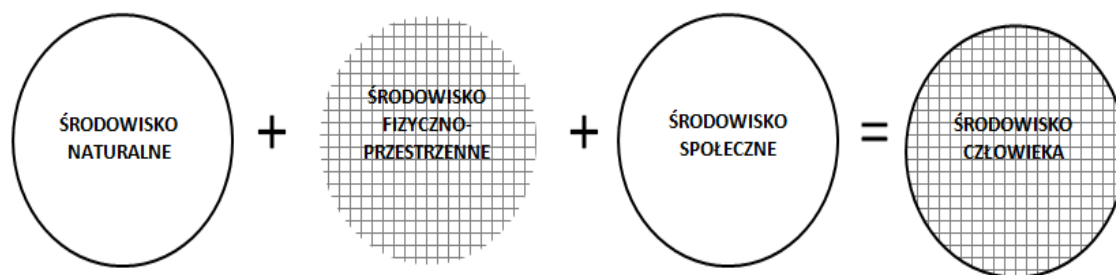
- konsumpcja – w tym obszarze występuje duża zbieżność pomiędzy socjologią środowiskową a socjologią konsumpcji, gdyż zachowania konsumentów, a szczególnie konsumpcjonizm mogą rodzić różnego rodzaju problemy dla środowiska; odpowiednie kształtowanie postaw konsumenckich może też przyczynić się do korzystnych rozwiązań poprawiających warunki środowiska;
- transport, zużycie energii w gospodarstwach domowych, gospodarowanie odpadami i recykling, to zagadnienia, które również przekładają się na odpowiedni stan środowiska.
- Nierówność a środowisko – socjologowie zwracają uwagę na przejawy różnego rodzaju nierówności społecznych i ich związków z problematyką środowiska. Z ich badań wynika, iż nierówności dochodowe, rasowe i płciowe (a szczególnie rasizm środowiskowy) powodują, że określone populacje, które doświadczają ich częściej, są znacznie bardziej narażone na doświadczanie negatywnych skutków zdegradowanego środowiska, takich jak zanieczyszczenia, bliskość odpadów i braku dostępu do zasobów naturalnych. Badane są tutaj także reakcje określonych populacji i instytucji, a także w perspektywie globalnej całych populacji w obrębie poszczególnych narodów na ich odmienne relacje z otoczeniem, w przypadku, gdy są one względnie uprzywilejowane i dobrze sytuowane od strony materialnej.

Oprócz powyżej wymienionych (Cole, Web: 06.03.2017) można też dodać (lub wyodrębnić i doprecyzować) inne działy, np.:

- Aktywność na rzecz środowiska i świadomość ekologiczna – działalność społeczna w ramach (lub na rzecz) proekologicznych organizacji pozarządowych, stowarzyszeń itp., lub w układach nieformalnych, które mają na celu ochronę środowiska i kształtowanie pozytywnych postaw wobec natury i jej elementów i propagowanie wiedzy o środowisku; a także badania świadomości ekologicznej ludzi.
- Instytucje społeczne i środowisko – dział obejmujący instytucjonalny wymiar ochrony środowiska, dotyczący działalności i funkcjonowania instytucji społecznych odpowiedzialnych za stan środowiska i jego bezpieczeństwo.

Z analizy powyżej przedstawionych obszarów (działów) można wyciągnąć wniosek, że socjologia środowiskowa przekracza tradycyjną psychologię środowiskową (jej węższą interpretację), zbliżając się do jej postulowanej szerokiej wersji. Dotychczas uprawiana psychologia środowiskowa również mogła interesować się środowiskiem naturalnym, w

kontekście pewnych niekorzystnych dla ludzkiego zdrowia i życia czynników płynących ze zniszczonej przyrody, aczkolwiek głównie koncentrowała się na środowisku fizycznym (fizyczno-przestrzennym). W przypadku socjologii środowiskowej mamy tutaj do czynienia wprost z badaniem oddziaływań środowiska naturalnego na ludzkie środowisko i wszelkiego rodzaju problemów i zagadnień z tym związanych, badanych w ramach wspomnianych obszarów. W ramach tej gałęzi socjologii, środowisko ujmowane jest tutaj jako środowisko społeczne czy też środowisko społeczno-kulturowe łącznie ze środowiskiem fizycznym i przestrzennym człowieka oraz środowiskiem przyrodniczym (naturalnym). Można zatem stwierdzić, iż pojęcie środowiska – z perspektywy socjologii środowiskowej – to środowisko społeczne plus środowisko fizyczne plus środowisko przyrodnicze (naturalne), które to stanowi płaszczyznę (tło) występowania odpowiednich problemów społecznych. Tego typu filozofię (wizję) postrzegania środowiska człowieka można byłoby ukazać graficznie w następujący, dwójaki sposób (zob. rys.: 2a i 2b):

Rysunek 2a:
Środowisko człowieka w ujęciu tradycyjnej socjologii środowiskowej

Źródło: opracowanie własne

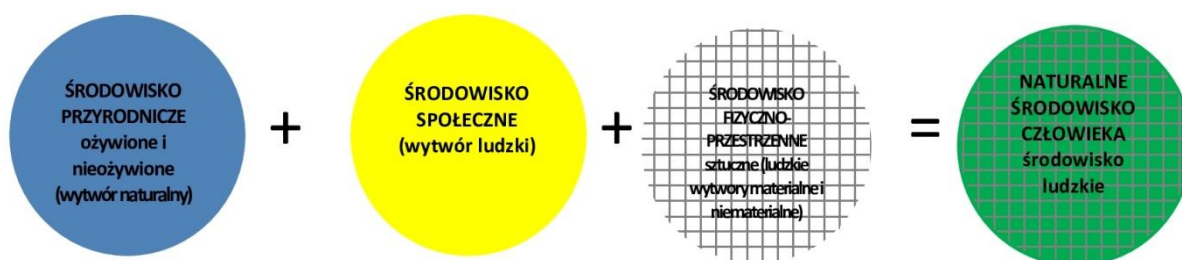

Rysunek 2b:
Środowisko człowieka w ujęciu tradycyjnej socjologii środowiskowej

Źródło: opracowanie własne

Biorąc jednak pod uwagę postrzeganie relacji pomiędzy społeczeństwem i środowiskiem naturalnym ludzi, socjologię środowiskową można również zinterpretować w dwójakim znaczeniu: węższym i szerszym. W ujęciu węższym, które jest obecnie dominujące, środowisko naturalne (przyrodnicze) postrzega się jako element oddziałujący na życie społeczne, w tym każdego człowieka (jest to więc w określonym stopniu element aktywny).

Pomimo tego, środowisko przyrodnicze jest jednak ujmowane jako coś oderwanego od środowiska społecznego, a to nie pozwala uchwycić pełnej dynamiki tegoż środowiska oraz - co najważniejsze - zniekształca obraz postrzegania całościowego środowiska człowieka i bardzo ważnej w nim roli przyrody. Stąd też pojawiają się pomysły zbudowania nowego i pełniejszego, systemowego modelu socjologii środowiskowej (interpretowanego szerszej niż obecnie) (por. np. Bowden, Web: 20.12.2017: 5) lub innej szerszej perspektywy powstałej z pogranicza nauk społecznych i środowiskowych, uwypuklających powiązane ze sobą psychospołeczne i przyrodnicze uwarunkowania ludzkiego środowiska (por. np. Ciszek, 2009: 95-99; Ciszek, 2013).

Rysunek 3a:
Ludzkie środowisko społeczno-przyrodnicze w ujęciu postulowanego modelu socjologii i psychologii środowiskowej (psychospołeczne podstawy bezpieczeństwa środowiskowego)

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 3b:
Ludzkie środowisko społeczno-przyrodnicze w ujęciu postulowanego modelu socjologii i psychologii środowiskowej (psychospołeczne podstawy bezpieczeństwa środowiskowego)

Źródło: opracowanie własne

W takiej wizji, środowisko społeczno-kulturowe postrzegane jest jako nadbudowane nad środowiskiem naturalnym (przyrodniczym), w taki sposób, że jest w nią niejako wtopione (zob. rys.: 3a i 3b)⁴. Przyroda stanowi nie tylko siedlisko, ale aktywny fundament, na którym

⁴ Tego typu myśl można zobrazować na wariantach rysunków 3a i 3b, w którym kolor niebieski (symbolizujący przyrodę) i kolor żółty (symbolizujący społeczeństwo) razem wzięte (zmieszane) dają kolor zielony, który w przenośni ukazuje całościowe środowisko życia człowieka. Natomiast w tradycyjnej socjologii środowiskowej (czy w społecznej psychologii środowiskowej) biofizyczne środowisko przyrodnicze nie było traktowane jako integralna część środowiska ludzkiego, lecz jako w miarę aktywne siedlisko dla przebiegających w jego obrębie zjawisk społecznych, a więc jako dwa nakładające się, ale jednak rozerwalnie postrzegane od siebie dwukolorowe płaszczyzny (Bowden, Web: 20.12.2017: 5).

opiera się funkcjonowanie biologiczne świata społecznego i nie tylko. I takie podejście jest uprawnione, ponieważ żeby w ogóle mogło zaistnieć życie człowieka, musiała najpierw powstać życiodajna przyroda, która podtrzymuje w dalszym ciągu ludzkie życie, daje ludziom miejsce do życia, z niej też czerpią ludzie pożywienie, energię i wszelkie ożywione i nieożywione czynniki niezbędne do egzystencji osobniczej i społecznej oraz dalszego rozwoju. Przyroda jest tutaj elementem aktywnym (a nie tylko statyczną przestrzenią zajmowaną i przekształcaną przez ludzkie populacje), i co należy podkreślić, wpływającym też na różne pozabiologiczne aspekty świata społecznego, a także na pewne procesy o charakterze kulturowym. Przykładowo specyfika środowiska przyrodniczego wpływa bowiem na rozwój różnych form kultury materialnej i niematerialnej ludzi (np. powstanie i rozwój kultury żeglarskiej w krajach nadmorskich) (Ciszek, 2009: 95-99; Ciszek, 2013: 176-182, 194). Ludzie zatem żyją w środowisku społeczno-przyrodniczym, a nie tylko w środowisku społecznym (por. np. Dołęga, 2003: 7-10; Bubolz and Sontag, 1993: 419-448). Należałoby zatem mówić o całościowo i systemowo pojmowanym środowisku społeczno-kulturowo-przyrodniczym, niż tylko o wąsko ujmowanym środowisku społecznym, które oddziałuje na ludzki świat społeczny oraz życie każdego z nas (Ciszek, 2013).

Podsumowując socjologia środowiskowa bada interakcje ze środowiskiem biofizycznym (ożywionym i nieożywionym), ale czyni to w sposób dość rozerwalny, w przeciwieństwie do psychologii środowiskowej. Psycholodzy środowiskowi bowiem słusznie zwrócili uwagę, że człowieka należy badać w jego naturalnym środowisku życia, z którym jest stopiony, ale problem w tym, że skoncentrowali się na zagadnieniach fizyczno-przestrzennych środowiska społecznego (zob. rys. 1). Trzeba więc połączyć podejście psychologiczne z socjologicznym (zob. rys.: 2a i 2b), i badać naturalne środowisko człowieka uwzględniając aspekty przyrodnicze, które w sposób nierozzerwalny stopione są ze środowiskiem społecznym (zob. rys.: 3a i 3b).

Coraz częściej zresztą pojawiają się postulaty takiego uzupełnienia wiedzy socjologicznej z wiedzą z zakresu ekologii, które socjologię środowiskową pozwoliłyby przekształcić w socjologię ekologiczną. Korzystałaby ona nie tylko z teorii socjologicznych, ale również tych z obszaru ekologii. Mogłaby ona badać, np. wpływy zmian i ewolucji w środowisku przyrodniczym na rozwój i ewolucję ludzkich społeczeństw (jako swoistych systemów społeczno-ekologicznych i adaptacyjnych), korzystając przy tym z dorobku ekologii jako nauki biologicznej (Bowden, Web: 20.12.2017: 2-14; Bowden, Web: 03.01.2018), wiążąc je z potrzebą ochrony środowiska. Tego typu podejście można byłoby uzupełnić zwłaszcza

dorobkiem interdyscyplinarnej (przyrodniczo-społecznej) ekologii człowieka, rozwijanej z powodzeniem od wielu lat w Polsce (por. np. Wolański, 2008).

W tak szeroko interpretowanej wizji socjologii środowiskowej, można orzec, iż całościowe środowisko człowieka złożone jest z dwóch szeroko ujmowanych i systemowo powiązanych środowisk: środowiska przyrodniczego (wytworu natury) oraz wtopionego nań środowiska społecznego, obudowanego środowiskiem fizyczno-przestrzennym (a więc wytworu społeczno-kulturowego człowieka). Przy czym środowisko przyrodnicze stanowi jeden podstawowy komponent będący wytworem natury, zaś pozostałe środowiska: społeczne i fizyczne składają się na drugi komponent - sztuczny, będący rezultatem społeczno-kulturowej aktywności człowieka (w sferze materialnej i niematerialnej), którą w sensie ekologicznym można byłoby uznać za niebiologiczny sposób przystosowania się człowieka do otaczającego go środowiska. Przy czym ludzka aktywność w dziedzinie kulturowej wpływa również nie tylko na środowisko społeczne, ale i przyrodnicze. Dopiero ten element przyrodniczy plus zintegrowany z nim element sztuczny (ludzki czyli społeczno-kulturowy) stanowią nieodłącznie **naturalne środowisko człowieka** (zob. rys.: 3a i 3b). Dla dzikich roślin czy zwierząt środowisko przyrodnicze jest ich środowiskiem naturalnym, natomiast w przypadku człowieka - środowisko naturalne to nie tylko przyroda, ale również jego środowisko sztuczne (społeczno-kulturowe), które powstało na bazie przekształconej przez człowieka i dostosowanej do jego potrzeb przyrody (i łącznych uwarunkowań). Człowiek bowiem jako organizm przynależy do przyrody (podlegając prawom przyrodniczym), zaś jako istota społeczna, a przede wszystkim jako osoba ludzka należy do środowiska społecznego i kulturowego, któremu podlega (prawom i regułom społecznym i kulturowym), ale jednocześnie jest jego autonomicznym kreatorem (jest zatem nie tylko przedmiotem oddziaływania tegoż środowiska, ale przede wszystkim podmiotem)⁵. Z pewnością bez przyrody nie byłoby człowieka, ale również bez kultury nie byłoby ludzkiej osoby. Z takiej filozofii środowiska można wyciągnąć wniosek, że w przypadku ludzi trzeba chronić oba typy środowisk, wówczas zagwarantujemy sobie i światu bezpieczeństwo, a ściślej bezpieczeństwo środowiskowe (ekologiczne) (Ciszek, 2013: 229-237). Dotykamy tutaj zagadnienia bezpieczeństwa środowiskowego, nazywanego także bezpieczeństwem ekologicznym (i powiązanego z nim bezpieczeństwem zdrowotnego).

⁵ Człowiek bowiem za pomocą kultury opanował przyrodę, bez której istnienia jednak nie może przetrwać, ale jednocześnie przekroczył świat natury, otwierając się na nowy horyzont bytu – sferę ludzkiego ducha, która uniemożliwia mu powrót do przyrody w czystej postaci (w sensie *stricte* biologicznym, nieosobowym). Stąd nie można redukować człowieka tylko do istoty biologicznej będącej częścią przyrody. Ponadto człowiek na obecnym etapie swojego rozwoju jest jednak ściśle uzależniony od środowiska społeczno-kulturowego.

3. Środowisko społeczno-przyrodnicze a zrównoważone bezpieczeństwo człowieka (bezpieczeństwo środowiskowe i zdrowotne) i pedagogika

Wizja ludzkiego środowiska z perspektywy omawianej tutaj socjologii środowiskowej, jak i wcześniej scharakteryzowanej społecznej psychologii środowiskowej, bardzo dobrze wpisuje się w to ważne obecnie zagadnienie i problem, jakim jest zapewnienie bezpieczeństwa środowiskowego (ekologicznego).

Tę odmianę bezpieczeństwa można zdefiniować jako „trwały stan wolny od (negatywnych skutków) zagrożeń naruszających dynamiczną równowagę w środowisku naturalnym (społeczno-przyrodniczym), umożliwiający (pozytywną) zdolność do jej ciągłego podtrzymywania, zapewniający istnienie i dalszy rozwój oraz poczucie takiego stanu”⁶ (definicja własna).

W myśl tak rozumianej definicji bezpieczeństwa środowiskowego (ekologicznego) oraz wcześniej poczynionych uwag środowisko przyrodnicze i środowisko sztuczne (ludzkie czyli społeczno-kulturowe) dopiero razem wzięte stanowią **naturalne środowisko życia człowieka – osoby ludzkiej (środowisko ludzkie)**. Co za tym następuje trzeba zapewnić takie warunki rozwoju w sferze politycznej i społeczno-gospodarczej ludzkiej cywilizacji, żeby te dwa dynamiczne elementy – przyrodniczy (wytwór natury) i sztuczny (ludzki wytwór), pozostawały we względnej, dynamicznej równowadze (zob. rys.: 3a i 3b). Taki pożądaný stan można byłoby uznać za równoznaczny z **homeostazą**. Natomiast zaburzenie tej równowagi na korzyść któregoś z tych dwóch czynników, zawsze okaże się **negatywne (niekorzystne) dla bezpieczeństwa człowieka**. Natomiast trendy utrzymujące tę równowagę okażą się w dłuższej perspektywie **pozytywne (korzystne) dla jego bezpieczeństwa** (nawet wówczas, gdy pociągają za sobą pewne ograniczenia w rozwoju czy generujące znaczne nakłady finansowe). Ta zasada powinna stanowić podstawę rozwoju koncepcji znanej pod nazwą „**zrównoważonego rozwoju**”, w którą bezpieczeństwo środowiskowe bardzo dobrze się wpisuje. Człowiek bowiem potrzebuje do życia i dalszego rozwoju przekształconego kulturowo środowiska przyrodniczego, dopasowanego do jego potrzeb, które pociąga za sobą zniszczenia w jej zasobach. Muszą jednak one być racjonalnie uzasadnione i ściśle kontrolowane, albowiem nadmiernie przekształcone i zniszczone środowisko przyrodnicze może doprowadzić do bariery rozwoju cywilizacyjnego oraz w skrajnym przypadku unicestwić nawet samego człowieka. Warto również zachować dzikie pokłady dziedzictwa przyrodniczego. Ludzkie środowisko społeczne nie bytuje bowiem w próżni, lecz jest

⁶ Natomiast „bezpieczeństwo” (bezpieczeństwo ogólne) można byłoby zdefiniować jako „trwały stan wolny od (negatywnych skutków) zagrożeń, umożliwiający korzystną zdolność do ciągłego podtrzymywania zapewniającego istnienie i dalszy rozwój oraz poczucie takiego stanu” (definicja własna).

nadbudowane i osadzone w (ożywionej i nieożywionej) przyrodzie (Ciszek, 2013: 235). Każda zatem realistyczna koncepcja bezpieczeństwa środowiskowego powinna mieć wymiar zrównoważony.

W tak pojmowanej koncepcji zrównoważonego bezpieczeństwa środowiskowego, uwzględniającego zarówno elementy naturalne i sztuczne ludzkiego środowiska, oprócz uwarunkowań *stricte* ekologicznych (przyrodniczych) zaznaczają się też te o charakterze psychospołecznym. I nie ma w tym nic dziwnego, skoro środowisko życia człowieka to środowisko społeczno-przyrodnicze (por. Ciszek, Web: 12.04.2018). Dorobek z zakresu społecznej psychologii i socjologii środowiskowej (obok nauk przyrodniczych) może przyczynić się do badań nad bezpieczeństwem środowiskowym i opracowania bardziej całościowej i zrównoważonej jego koncepcji. Te społeczne nauki środowiskowe bowiem ukazują rolę i wpływ środowiska fizycznego i naturalnego na funkcjonowanie ludzkiej psychiki i osobowości oraz zachowań ludzi i tworzonych przez nich świata społecznego. Mogą też przyczynić się do kształtowania świadomości ekologicznej i postaw prośrodowiskowych, a to z pewnością pozytywnie wpłynie na stan środowiska i odpowiedni poziom bezpieczeństwa, które w przypadku ludzi uwarunkowane są zarówno złożonymi i powiązаныmi ze sobą czynnikami przyrodniczymi, jak i psychospołecznymi.

Warto nadmienić, iż w przedstawionej powyżej koncepcji bezpieczeństwa środowiskowego, mieści się też integralnie problematyka ludzkiego zdrowia (bezpieczeństwo zdrowotne). Równowaga ekologiczna w środowisku społeczno-przyrodniczym w odpowiedni bowiem sposób oddziałuje na stan zdrowia jednostki, jak i całej populacji (społeczeństwa). Bezpieczeństwo środowiskowe sprzyja zatem ochronie i kształtowaniu ludzkiego zdrowia (i może nawet być traktowane – a nawet powinno – jako jego żywotny interes – por. Ciszek, 2017). Trudno bowiem realizować skutecznie jakąkolwiek wizję bezpieczeństwa zdrowotnego bez uprzedniego zadbania o odpowiednią jakość środowiska otaczającego człowieka (bezpieczeństwo środowiskowe stanowi niezbędny i konieczny warunek zaistnienia bezpieczeństwa zdrowotnego). Bezpieczeństwo zdrowotne jest zatem efektem bezpieczeństwa środowiskowego, zorientowanego przecież na podtrzymywanie istnienia i dalszego rozwoju, które w przypadku człowieka zawsze dotyczy jego życia i zdrowia. Można nawet skonstatować, że na tak (szeroko) postrzegane **bezpieczeństwo środowiskowe** składa się: (wąsko) ujmowane **bezpieczeństwo ekologiczne** (pojmowane jako ochrona i kształtowanie środowiska naturalnego) i **bezpieczeństwo zdrowotne** (ochrona i kształtowanie ludzkiego zdrowia) – zob. rys. 4. I choć wielu autorów zamiennie stosuje pojęcie bezpieczeństwa środowiskowego z ekologicznym, to takie rozróżnienie jest także możliwe i poprawne. Zresztą

tak szeroko rozumiane **bezpieczeństwo środowiskowe** (jako **bezpieczeństwo ekologiczno-zdrowotne**) bardzo dobrze wpisuje się we wcześniej sformułowaną jego definicję, którą można byłoby uzupełnić (wprowadzonym w nawiasie wyrażeniem) jako „trwały stan wolny od (negatywnych skutków) zagrożeń naruszających dynamiczną równowagę w środowisku naturalnym (społeczno-przyrodniczym), umożliwiający (pozytywną) zdolność do jej ciągłego podtrzymywania, zapewniający istnienie i dalszy rozwój (w tym życie i zdrowie⁷) oraz poczucie takiego stanu” (definicja własna).

Rysunek 4:
Elementy składowe szeroko pojmowanego bezpieczeństwa środowiskowego

Źródło: opracowanie własne

Nie zapewnimy jednak żadnemu społeczeństwu tego rodzaju niezbędnego bezpieczeństwa, bez edukacji - wspartej na naukowych podstawach wychowania i kształcenia, czyli pedagogiki, gwarantującej odpowiednią skuteczność jej oddziaływania. Zaznacza się tutaj postulat zbudowania (społecznej) **pedagogiki środowiskowej**, którą można zdefiniować jako „subdyscyplinę (naukę) pedagogiczną o edukacji ekologiczno-zdrowotnej (w zakresie jej istoty, celów, treści, metod, środków, form organizacyjnych, realizacji i uwarunkowań społeczno-środowiskowych procesów edukacyjnych), czyli o proekologicznym wychowaniu i kształceniu” (definicja własna). Tak pojmowana pedagogika środowiskowa bazowałaby na teoretycznych ustaleniach omówionych wcześniej nauk społecznych: socjologii i społecznej psychologii środowiskowej oraz szeroko pojmowanej ekologii humanistycznej („filozofii środowiska”) - jako ich praktyczne zastosowanie w zakresie wychowania oraz kształcenia (nauczania i uczenia się). Miałaby ona na celu realizację bezpieczeństwa środowiskowego, czyli taką edukację ekologiczno-zdrowotną (środowiskową) dzieci i młodzieży (a także dorosłych), która doprowadziłaby do ukształtowania świadomości ekologicznej i trwałych

⁷ Trzeba mieć na uwadze, że „istnienie” jest pojęciem szerszym, niż „życie” (które może się w nim zawierać). Istnienie bowiem dotyczy nie tylko bytów ożywionych (np. życie człowieka lub innych organizmów), ale i nieożywionych (istnienie nieorganicznych elementów przyrody, niezbędnych dla funkcjonowania przyrody). „Zdrowie” natomiast jest blisko powiązane z pojęciami życia i rozwoju (często się w nich zawierając), gdyż jego brak lub choroba utrudnia życie i optymalny rozwój człowiekowi (organizmowi), a nawet może prowadzić do jego śmierci (niebytu), zaś w wersji pozytywnej – zdrowie niewątpliwie sprzyja podtrzymywaniu życia oraz rozwojowi.

postaw odpowiedzialnych za pożądaną stan środowiska (w myśl koncepcji zrównoważonego rozwoju).

Zakończenie

Podsumowując, w niniejszym artykule ukazano, że ludzkie środowisko to nie tylko wąsko pojmowane środowisko psychospołeczne, społeczne, czy społeczno-kulturowe (jak przedstawiali to zazwyczaj psycholodzy społeczni czy socjolodzy), ani płytko ujmowane środowisko przyrodnicze - jak postrzegali to z kolei biolodzy), ale całościowo pojmowane środowisko społeczno-przyrodnicze. Dopiero tak szeroko postrzegane środowisko w przypadku ludzi jako istot przyrodniczych i społecznych zarazem, a ściślej osób (istot psychofizycznych), nadaje się na ich naturalne środowisko życia. Należy zatem uznać, że wszelkie przyrodnicze lub psychospołeczne redukcjonizmy utrudniają właściwe i wielowymiarowe zrozumienie specyfiki ludzkiego środowiska. Dotyczy to również kwestii związanych z kształtowaniem zrównoważonego bezpieczeństwa środowiskowego, którego nigdy ludziom nie zapewnimy jeśli nie będziemy dbać równocześnie o te dwa istotne i nierozzerwalnie ze sobą zintegrowane składniki środowiska życia każdego człowieka. A mianowicie jego płaszczyzny przyrodniczej (jako wytworu natury) oraz wymiaru społeczno-kulturowego (sztucznego wytworu człowieka), wtopionego w przyrodę przekształconą dla ludzkich potrzeb. W przypadku, gdy pomiędzy tymi składnikami będzie zachowana równowaga, wówczas (z pomocą odpowiedniej pedagogiki środowiskowej) zapewnimy trwałą poziom bezpieczeństwa środowiskowego i optymalny stopień rozwoju obecnym ludziom, jak i następnym ich pokoleniom. Tego typu koncepcja bezpieczeństwa środowiskowego (ekologiczno-zdrowotnego) bardzo dobrze wpisuje się również w ideę zrównoważonego rozwoju. I ponadto nic nie stoi na przeszkodzie, aby była podejmowana jako jeden z działań socjologii środowiskowej (czy społecznej psychologii środowiskowej) lub jako obszar od niej niezależny, aczkolwiek blisko z nią powiązany.

Literatura

1. ALLPORT F. H., 1924, *Social Psychology*, Houghton Mifflin Company, Boston – New York [etc.].
2. BAŃKA A., 2002, *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Wydaw. Naukowe SCHOLAR, Warszawa.

3. BARKER R. G. and Associates, 1978, *Habitats, Environments, and Human Behavior* [studies in ecological psychology and eco-behavioral science from the Midwest Psychological Field Station, 1947-1972], Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
4. BARKER R. G., 1968, *Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior*, Stanford University Press, Stanford [CA].
5. BARKER R. G., 1987, Prospecting in Environmental Psychology, in: *Handbook of Environmental Psychology*, eds. Stokols D. and Altman I., Wiley, New York, vol. 2, p. 1413-1432.
6. BELL M. M. and ASHWOOD L. L., 2016, *An Invitation to Environmental Sociology*, 5th ed., SAGE Publications Ltd, Thousand Oaks [CA].
7. BELL P. A., GREENE T. C., FISHER J. D. and BAUM A., 2001, *Environmental Psychology*, 5th Edition, Harcourt College Publishers, New York.
8. BIELAK M., 2012, Research Methods Aiding the Creation of the Built, in: *Architecture Civil Engineering Environment*, no 3, p. 5-17.
9. BOWDEN G., Environmental Sociology (Gary Bowden – Feature Profile: posted on September 20, 2012), in: *Environment Cluster: Canadian Sociological Association*, <http://www.csa-scs.ca/files/webapps/csapress/environment/?p=135> (03.01.2018).
10. BOWDEN G., From Environmental to Ecological Sociology, in: *TASA: The Australian Sociological Association*, https://tasa.org.au/wp-content/uploads/2011/01/BOWDEN_a.pdf (20.12.2017), p.1-14.
11. BUBOLZ M. M. and SONTAG M. S., 1993, Human Ecology Theory, in: *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach*, eds. Boss P. G., Doherty W. J., LaRossa R., Schumm W. R. and Steinmetz S. K., Plenum Press, New York, p. 419-448.
12. BURNS T. and CANIGLIA B., Environmental Sociology, in: *Oxford Bibliographies*, <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0117.xml> (10.03.2015).
13. CANTER D., 1988, Environmental (Social) Psychology: An Emerging Synthesis, in: *Environmental Social Psychology*. Proceedings of the NATO advanced research workshop on social and environmental psychology in the European Context (Lisbon, Portugal, September 1986) [from NATO ASI Series, Series D: Behavioural and Social Sciences, vol. 45], eds. Canter D., Jesuino J. C., Soczka L. and Stephenson G. M., Published in cooperation with NATO Scientific Affairs Division, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London, p. 1-18.

14. CAROLAN M., 2017, *Society and the Environment: Pragmatic Solutions to Ecological Issues*, 2nd ed., Westview Press, Boulder [CO].
15. CATTON W. R. and DUNLAP R. E., 1978, Environmental Sociology: A New Paradigm, in: *The American Sociologist*, vol. 13, p. 41-49.
16. CISZEK M., 2017, Bezpieczeństwo ekologiczne – ważny czy żywotny interes narodowy? (perspektywa całościowa), in: *Studia Ecologiae et Bioethicae*, vol. 15 (2).
17. CISZEK M., 2013, *Filozofia ekologii rodziny ludzkiej w systemie środowiska społecznego, kulturowego i przyrodniczego: Studium społeczno-filozoficzne z zakresu bezpieczeństwa ekologicznego*, Wydaw. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce.
18. CISZEK M., Las jako element środowiska społeczno-przyrodniczego i jego funkcje społeczno-kulturowe (paper presented during the 11th National Scientific Conference of the "Humanities Ecology" series, entitled "Forest for People - People for Forest", Warsaw IEiB UKSW April 12, 2018), in: [https://ieib.edu.pl/historia-konferencji/\(12.04.2018\)](https://ieib.edu.pl/historia-konferencji/(12.04.2018)).
19. CISZEK M., 2009, Środowisko naturalne człowieka jako aktywny czynnik zmiany społecznej. Perspektywa socjologiczno-ekologiczna, in: *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, vol. 6, p. 95-99.
20. COLE N. L., All About Environmental Sociology: A Brief Introduction to the Subfield [An Introduction to Environmental Sociology], in: *ThoughtCo*, <https://www.thoughtco.com/environmental-sociology-3026290> (06.03.2017).
21. CZARTOSZEWSKI J. W. (ed.), 2003, *Konflikty społeczno-ekologiczne*, VERBINUM Wydaw. Księży Werbistów, Warszawa.
22. DOŁĘGA J. M., 2003, Słowo o środowisku społeczno-przyrodniczym, in: *Wychowanie do poszanowania środowiska społeczno-przyrodniczego*, ed. Czartoszewski J. W. and Kotowski J. M., VERBINUM Wydaw. Księży Werbistów, Warszawa, p. 7-10
23. GIBSON J. J., 1972, The Affordances of the Environment, in: *Reasons for Realism: Selected Essays of James J. Gibson*, eds. Reed E. and Jones R., Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale [NJ] 1982, p. 408-410.
24. GIBSON J. J., 1979, *The Ecological Approach to Visual Perception*, Houghton Mifflin, Boston.
25. GIBSON J. J., 1977, The Theory of Affordances, in: *Perceiving, Acting, and Knowing: Toward an Ecological Psychology*, eds. Shaw R. and Bransford J., Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale [NJ], p. 67–82.

26. GIFFORD R., 2014, *Environmental Psychology: Principles and Practice*, 5th ed., Optimal Books, Colville [WA].
27. GIFFORD R. (ed.), 2016, *Research Methods for Environmental Psychology*, Wiley Blackwell, West Sussex [UK].
28. GOULD K. A. and LEWIS T. L., 2015, *Twenty Lessons in Environmental Sociology*, 2nd ed., Oxford University Press, New York.
29. GROSS M. and HEINRICHS H. (eds.), 2010, *Environmental Sociology: European Perspectives and Interdisciplinary Challenges*, Springer, Dordrecht - New York.
30. HANNIGAN J., 2014, *Environmental Sociology*, 3rd ed., Routledge /Taylor & Francis Group, London - New York.
31. IRWIN A., 2001, *Sociology and the Environment: A Critical Introduction to Society, Nature, and Knowledge*, Polity Press - Blackwell Publishers, Cambridge [UK] - Oxford [UK] – Malden [MA, USA].
32. KING L. and McCARTHY AURIFFEILLE D. (eds.), 2014, *Environmental Sociology: From Analysis to Action*, 3rd ed., Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
33. KOGER S. M. and WINTER D. D. N., 2010, *The Psychology of Environmental Problems: Psychology for Sustainability*, 3rd ed., Psychology Press, New York (chapter 4: Social Psychology: Under the Influence of Others Norms, p. 95-130).
34. LUBISZEWSKI D., 2012, Odnaleźć się w gąszczu ofert: psychologia ekologiczna dla bardzo początkujących, in: *AVANT. Pismo awangardy filozoficzno-naukowej*, vol. 3, no 2, p. 267-270.
35. MARTELL L., 1994, *Ecology and Society: An Introduction*, University of Massachusetts Press, Amherst.
36. MATCZAK P., 2001, Lokalne protesty na tle ochrony środowiska, in: *Konflikt nieunikniony: społeczności i władze lokalne wobec konfliktów spowodowanych rozwojem*, eds. Buczkowski P. i Matczak P., Wydaw. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań, p. 59-65.
37. MATCZAK P., 2000, *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań.
38. MAZURSKI K. R., 2009, Środowisko (hasło), in: *Słownik bioetyki, biopolityki i ekofilozofii (w kręgu zagadnień i moralnych problemów bezpieczeństwa)*, ed. Ciszek M., PTF, Warszawa, p. 260.
39. OLACZEK R., 1999, *Słownik szkolny. Ochrona przyrody i środowiska*, WSiP, Warszawa.

40. OLECHNICKI K. and ZAŁĘCKI P., 2002, *Słownik socjologiczny*, Wydaw. Graffiti BC, Toruń.
41. REDCLIFT M. and BENTON T. (eds.), 1994, *Social Theory and the Global Environment*, Routledge, London - New York.
42. REDCLIFT M. R. and WOODGATE G. (eds.), 2010, *The International Handbook of Environmental Sociology*, 2nd ed., Edward Elgar Publishing, Cheltenham [UK] – Northampton [MA, USA].
43. SABOURIN M. and LAMARCHE L., 2009, *Environmental Social Psychology*, in: *Psychology [from Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS). Developed under the Auspices of the UNESCO]*, ed. Carta S., Eolss Publishers, Oxford, vol. 1, p. 218-234.
44. SCHNAIBERG A. and GOULD K. A., 1994, *Environment and Society: The Enduring Conflict*, St. Martin's Press, New York.
45. STEG L., BERG van den A. E. and GROOT de J. I. M (eds.), 2012, *Environmental Psychology: An Introduction*, Wiley-Blackwell, Chichester [West Sussex] – Malden [MA].
46. STOKOLS D. and ALTMAN I., (eds.), 1987, *Handbook of Environmental Psychology*, John Wiley & Sons, New York.
47. WINTER D. D. N., 1986, *Ecological Psychology: Healing the Split Between Planet and Self*, HarperCollins College Publishers, New York.
48. WOLAŃSKI N., 2008, *Ekologia człowieka*, vol. 2, *Ewolucja i dostosowanie biokulturowe*, PWN, Warszawa.